

Kristó Gyula :

NÉVTIPOLOGIÁNKBÓL

Müller Róbert dolgozatában ¹ és kérdésemre adott szóbeli válaszában "a biztosan korainak meghatározható helységnevek" közé a törzs-, a nép- és foglalkozásneveket sorolta, továbbá a sima személynévből alkotott helységneveket a X-XII. századból eredeztette. Alábbi megjegyzéseim ehhez a problematikához kapcsolódnak.

A törzsnévi eredetű helynevek ² kronológiája vonatkozásában megérettnek itélem az időt a "perujrafelvételre". Törzsnévi helynevek írott forrásban már I. István király uralkodásának elején, az új évezred első évtizedében előfordulnak ; ³ ez megnyitja X. századi (X. század végi) származtatásuk lehetőségét. Ugyanakkor 1308-ban Meger rét az adriai Tengerfehérvár (ma Biograd) vidékén bukkal fel, ⁴ amelyet a magyarok tartósan - hogy ott ti. megtelepedésük maradandó helynévi nyomot hagyott volna - a XI. század vége előtt nem foglaltak el. Tisztázni kellene végre azoknak a törzsnévi helyneveknek a keletkezési körülményeit is, amelyeknek középkori létüket igazoló adatait nem ismerjük. Noha tudom, a helynevek nem ritkán buvópatakként viselkednek, azért mégis külön kellene kezelni a középkorban előforduló és elő nem forduló törzsnévi helyneveket, legalábbis addig, amíg bebizonyosodik - mert még a mai napig sem bizonyosodott be - e különválasztás indokolatlansága. A csak újabb korból ismert törzsnévi helynevek száma nem is kevés, legújabbban pl. 1704-ből Meger helynév bukkant elő a Székelyföldről ⁵ - tudtommal az első ilyen adat ez Székelyföldön -, s bármilyen tetszetős elmélet kiindulópontjául is kínálkoznék, a kérdéskör tisztázásáig történeti rekonstrukció számára alkalmatlan. Törzsnévi (?) helyneveink egyik-másika (1405 : Neekfalua) ⁶ egyenesen sürgetően követeli a kronológiai

3017.

problémák tisztázását, hiszen e példában a Neek-et – ha valóban törzsnévi helynév – a szakirodalom a XI. század (közepe) előtti időből eredezteti, míg a -falva utótagu helyneveket – más kérdés, hogy milyen alapon – a XIII. századból vagy az erre következő századokból.⁷

Ami a népnévi eredetű helynevek⁸ keletkezését illeti, úgy tűnik számomra, hogy a ma kutatása a helyneveket közvetlenül a népnevekből származtatja, azaz egy népnévi eredetű helynév esetében mindig bizonyosra veszi, hogy az ilyen névvel ellátott helységben a névadó etnikum képviselői éltek. Magam nyomatékkal hivatkozom Bárczi Géza megállapítására: "Sokszor az is lehetséges, hogy a népnév előbb személynévvé vált, s ebből keletkezett a földrajzi név."⁹ Ilyen esetekben a népnévvvel azonos hangalakot mutató helynévből nem lehet megnyugtatóan a névben jelzett etnikum ott lakására következtetni. Hasonlóképpen le kell szállítani a reális szintre a népnévi eredetű helynevekben különbségtétel nélkül korai eredetű helyneveket látó elmélet érvényét. Az eddiginél gondosabban kell elemezni a népnévi helynevek kronológiai jellemzőit – ha egyáltalán a törvényszerűség erejével mutatkozó jellemzőik vannak –, a puszta népnévi és az -i nomen possessi képzővel bővült helynevek ambivalenciáját (Cseh-Csehi, Orosz-Oroszi), vagy ennek hiányát (hogy ti. van Lengyel, Marót, de nincs Lengyeli, Maróti helynevünk). stb.

A foglalkozásnévi eredetű helynevek¹⁰ kiterjedtségével kapcsolatosan már Heckenast Gusztáv utalt arra, hogy az Árpád-kori Magyarországon csak 23 helységet neveznek Udvarnoknak, holott a falvak százaiban éltek udvarnokok,¹¹ ami pedig kronológiájukat illeti, éppen Heckenast Gusztáv¹² és Bakács István adattára¹³ alapján magam mutattam rá arra, hogy Udvarnok (tehát puszta foglalkozásnévvel azonos hangalaku) helynév még a XV. században is alakult.¹⁴

A puszta (vagy Müller Róbertnél síma) személynéves helynevek keletkezése záródátumának a XII. századdal történő meghuzása mindenképpen téves. Nem tekintve most azt a feltevést, hogy e névadási mód

alkalmasint még ma is eleven,¹⁵ történeti emlékeinkből a mód meglétét a XII. századot követően is dokumentálni tudjuk. V. István ifjabb király 1266-ban a Parabuch comesnek adott földek nevét eltörli, és mindegyiket Parabuchnak rendeli nevezni.¹⁶ Ha ez az elnevezés nem is gyökeresedett meg, az ifjabb király a XIII. század második felében még élőnek tartotta és élőként kezelte a puszta személynév helynévvé alakítását. Az az 1303. évi adat, mely szerint Chun fiai "terram Chun patris ipsorum nominatam" eladják,¹⁷ ugyancsak amellet bizonyít, hogy puszta személynévek az 1200-as évek vége felé még helynévvé válhattak. Puszta személynévi helynévek azonban igazolhatóan későbbi századokban is keletkezettek. Az Alduna menti Keve (ma Kovin) lakói a XV. század közepén a török elől menekülve helységük nevét is átmenekítették a Duna parti Szentábrahámtelek területére, ahol (Kis-) Kevi (ma Ráckeve) néven olyan telepet alapítottak,¹⁸ mely puszta személynévi eredetű neve alapján - az előzmények ismeretének híján - akár X-XI. századnak is tűnhetne.

A fentiekből két következtetés adódik. Egyrészt : tovább aligha halasztható teendő, hogy sor kerüljön az elsősorban Kniezsa István által évtizedekkel ezelőtt kidolgozott névtipológiai rendszer és főleg annak kronológiai időhatárai revíziójára. Másrészt : figyelembe kell venni, hogy a helynév nem önmagáért - és főleg nem értünk, XX. századi kutatókért - van, hanem funkciót teljesít, belesimul a települési képbe, jelöli, jelzi azt; márpedig egy vizsgálat igazán komplexsége csak akkor válhat, ha nem csupán a jelölőt (a helynevet), hanem a jelöltet (a településrend. objektumait) is kutatjuk. Az első feladat megoldásáért a nyelvészet, a másodikért pedig a történelem, a régészet és különösképpen a településtörténet tehet sokat.

Jegyzetek

- 1 Müller Róbert : A középkori településhálózat kutatásának problémái.
A településtörténeti kutatás módszerei. Vitaanyag. Veszprém
1973. 67.
- 2 Összeállításukat 1. Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfü László :
Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez I. Acta Universitatis
Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus
XLIV. Szeged 1973. 32-38.
- 3 Uo. 37.
- 4 Uo. 34.
- 5 Uo.
- 6 Uo. 33.
- 7 A vonatkozó irodalmat 1. uo. 3. old. 3. jz.
- 8 Összeállításukat 1. uo. 10-32.
- 9 Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. ² Egyetemi Magyar Nyel-
vészeti Füzetek. Bp. 1958. 159.
- 10 Összeállításukat 1. Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgáló-
népek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudomá-
nyok köréből. Új sorozat 53. Bp. 1970. 89-132.
- 11 Uo. 14.
- 12 Uo. 129.
- 13 Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 206-207.,
214.
- 14 L. Heckenast Gusztáv (10. jegyzetben idézett) könyvéről írott recenzió-
mat a Századok 1973. évi 3. számában (sajtó alatt).

- 15 A legfontosabb irodalmat 1. Kristó Gyula-Makk Ferenc - Szegfü
László : i. m. I. 3.
- 16 Jakubovich Emil-Pais Dezső : Ó-magyar olvasókönyv. Tudományos
gyűjtemény 30. Pécs 1929. 122.: "nomina earundem terrarum
mandamus penitus aboleri, et Parabuch nomine singulas ordi-
namus et statuimus apellari."
- 17 Nagy Imre : Anjoukori okmánytár I. Bp. 1878. 66.
- 18 Csánki Dezső : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak ko-
rában III. Hunyadiak kora Magyarországon VIII. Bp. 1897.
313-314.